

Derleme Sözlüğü’ndeki Atasözü Nitelikli Tanıklar ve Bu Tanıklardan Atasözü Sözlüklerine Katkılar

Kazım Çıracı *

Giriş

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

Türkiye Türkçesi ağızlarının en önemli sözlük kaynağı olarak *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* yerini korumaktadır. Yaygın adlandırma ile *Derleme Sözlüğü* olarak bilinen bu sözlük, 26 Eylül 1932 – 5 Ekim 1932 tarihleri arasında düzenlenen 1. Türk Dili Kurultayı’nın kararları sonucu 1932 – 1960 yıllarında halk ağzından iki büyük derlemenin verimi sonucunda ortaya konulmuştur. Sözlüğün verisi yüzlerce derlemecinin katılımı ile toplanan 600.000 civarındaki derleme fişine dayanır. Başlangıçta 11 cilt olan sözlüğe, Türk Dil Kurumuna daha sonra gelen fişlerin değerlendirilmesiyle daha önce yayımlanmış ciltlerde bulunmayan sözcüklerle, bulunup da anlam ve derleme yerleri değişik olan sözcüklerin alındığı bir ek cildin eklenmesiyle *Derleme Sözlüğü* toplam 12 cilde ulaşmıştır (Demir, 1999: 67-68), 2009’da birleştirilmiş tıpkıbasım ile 6 cilt olarak yayımlanmıştır. Sözlükte, 1932 yılına kadar yazı dilimize girmemiş ve 1932-1960 yılları arasında, yurdumuzun türlü bölgelerinde halk ağzından derlenmiş olan Türkçe veya Türkçeleşmiş sözlerin olduğu ön sözünde belirtilir. Sözlüğün genel ağıdaki veri tabanında madde başı sayısının 124.692 olduğu görülür; bu çalışmanın başlıca ögesini oluşturan tanıklı madde başlarının sayısının ise 10.122 olduğu bilgisine ulaşılır (<https://www.shakalin.net/derleme-sozlugu-vt/> ; [derleme.shakalin.net/soz_list.php](https://www.shakalin.net/soz_list.php)).

Problem

Derleme Sözlüğü’nü A maddesi özelinde tanıklama ve tanık cümleler açısından değerlendiren bir çalışmaya göre sözlüğün A maddesinde 1.111 adet tanıklı madde başı bulunur (Torun Öğretmen, 2024: 1285-1287). Torun Öğretmen’in, A maddesindeki tanıkları derleme yeri, tür özellikleri, söyleyiş biçimi, söz dizimi ve kalıp sözler açısından olmak üzere beş açıdan ele aldığı çalışmasında, *Derleme Sözlüğü*’ndeki kimi tanıklı maddelerde atasözü, deyim, kargış, alkış, yemin gibi kalıp anlatım ve sözler ile *türkü*, *mani* gibi halk deyişlerinin de tanık cümle olarak kullanılmış olduğu; A maddesinde 19 tanığın atasözü olduğu görülür. *Derleme Sözlüğü*’nün halk ağzına dayalı özgün bir “ağız sözlüğü” olmasından ötürü sözlükte atasözü sözlüklerine girmemiş atasözlerinin olabileceği ve tüm tanıklı madde başlarında bu sayının artacağı temel varsayımı ile bu çalışma oluşturuldu. Bu bağlamda çalışmanın problemleri şöyle sıralanabilir:

- *Derleme Sözlüğü*’nün tanıklı madde başlarındaki nicel atasözü verileri nedir?
- *Derleme Sözlüğü*’nün tanıklı madde başlarındaki atasözleri, atasözü sözlüklerinde var mıdır?

Yok ise; bu atasözleri atasözü sözlüklerine katkı olabilir mi? Benzer biçimde var ise; bu atasözleri atasözü sözlüklerine değişke / varyant olarak katkı olabilir mi?

- *Derleme Sözlüğü*’nün tanıklı madde başlarındaki atasözleri, tanık olduğu madde başının derleme yer(ler)i bakımından nasıl bir görünüm sergiler?

- *Derleme Sözlüğü*’ndeki gibi derleme yerlerinin belirli olduğu *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı sözlükteki atasözleriyle *Derleme Sözlüğü*’nde belirlenen atasözleri arasında derleme yeri bakımından koşutluklar var mıdır? Yok ise her iki kaynak için de katkı, ekleme, düzenleme ve benzeri incelemelerin derleme yerlerindeki niceliğe / çeşitliliğe etkileri olabilir?

Yöntem, Evren, Örneklem ve Veri

Çalışma eş zamanlı nicel bir araştırmadır. Çalışmanın bulguları içerik analizi araştırma yöntemiyle oluşturuldu. Değerlendirme ve sonuçta içerik analizinin yanı sıra betimleme yöntemi de kullanıldı.

* Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, kciraci@student.cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3014-2926.

Çalışmanın evreni, *Derleme Sözlüğü*'ndeki tanıklı madde başlarındaki atasözü nitelikli tanıklardır; örnekleme ise bu atasözlerinin katkıda bulunmak üzere karşılaştırıldığı aşağıda verilen atasözü sözlükleridir:

1. *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (BAAD)
2. Ömer Asım Aksoy - *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (ÖAA)
3. *Türk Atasözleri Sözlüğü* (TÜAS)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan, özellikle yeni Türk yazısından günümüze onlarca atasözü sözlüğü yayımlanmıştır (bk. Akalın vd., 2022: 70-75). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı sözlük, *Derleme Sözlüğü* gibi halk ağzından derlenmiştir ve her iki sözlükte de madde başlarının derleme yerleri belirlidir. Bu atasözü sözlüğünün çalışma örnekleminde yer almasının nedeni, *Derleme Sözlüğü* ile ortak özelliklerinin olmasıdır. Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserine dair Akalın, 1971'e kadar atasözlerinin liste hâlinde verildiği derlemelerden sonra atasözlerinin değişikleriyle, açıklamalarıyla, kullanım alanlarıyla, az bilinen sözcüklerinin anlamlarının verilmesiyle, göndermelerle, karşılaştırmalarla sözlük hâlinde yayımlanmasında çığır açıcı olduğunu (Akalın vd., 2022: 72); Tan, Türkiye genelinde yaygın olduğu düşünülen 2.110 atasözünün ilk defa (1971'de) anlamları verilerek bir sözlükte toplanmış olduğunu (Tan, 2020: 277) söyler. Aksoy'un, yedinci baskısında (1993) 2667 atasözü bulunan eserinin çalışma örnekleminde yer almasının nedeni, bu çığır açıcı, ilk, öncü yönlerinin olması ve atasözleri ile ilgili çalışmalarda alan yazınında başvuru başlıca eserlerden olmasıdır. *Türk Atasözleri Sözlüğü* (TÜAS) adlı sözlük, Türk Dil Kurumunun genel ağ sayfasında 2009'dan beri çevrim içi yayımlanan *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nün 2022'de genişletilmiş ve kitap olarak basılmış hâlidir. Akalın, çevrim içi sözlükte 2.396 atasözünün olduğunu, TÜAS'ta da abece sırasına göre değişiklikleriyle birlikte verilmiş 5.970 atasözünün yer aldığını söyler (Akalın vd., 2022: 95). Atasözlerinin açıklamalarıyla birlikte yer aldığı bu sözlüğün sonunda dizin de vardır. Sözlüğün, TDK tarafından çevrim içi yayımlanmasından ötürü yaygın kullanımı, kitap olarak da genişletilmiş baskısının olması ve baskısındaki dizin aracılığıyla karşılaştırılması / aranması istenen atasözünün sözlükte daha kolay bulunabilmesi gibi nitelikleri, çalışma örnekleminde yer almasında etkili olmuştur.

Derleme Sözlüğü'ndeki tanıklı madde başlarını ve bu tanıklı madde başlarındaki atasözü nitelikli tanıkları belirleme, çalışmanın ilk aşamasını oluşturmuştur. *Derleme Sözlüğü*'nde atasözüne benzeyen, ancak alelade, günlük yaşamda gelişigüzel söylenmiş pek çok tanık sözler de vardır. Bu nitelikteki sözler, yaklaşık olarak, atasözü olarak belirlenen sözler kadar vardır. Örnek olarak şunlar sıralanabilir: *Yemeğe yağı kısa, tuzu basa koy.* (DS: s. 536); *Basmaca* ("sıkışmış") *ekmek içini çekmez.* (DS: s. 544); *Turşu küpünün yanına abdestsiz varma, emir olur* ("bozulur"). (DS: s. 1736); *Iğlda* ("yavaş akıntılı suda") *yüzmek kolaydır.* (DS: s. 2457); *Mazak* (küçük) *dekelerin iyi dölü çıkmaz.* (DS: s. 3144); *Ötdürgeçsiz* (çalgısız) *düğün olmaz.* (DS: s. 3359); *Kadın dediğin silli sitirli* (kapalı, düzenli ve temiz) *olur.* (DS: s. 3637); *Her şeyin kutu* (ortası) *eyi olur.* (DS: s. 4576) ... vd. Böyle ve benzeri sözler çalışmaya atasözü olarak alınmadı.

Bir sözün atasözü sayılıp sayılmayacağına ilişkin ölçütlerin neler olduğu ve benzeri bir tartışma bu çalışmanın konusu değildir. Bununla birlikte, *Türkçe Sözlük*'teki "atasözü" kavramının tanımına ve Ömer Asım Aksoy'un atasözü tanımlarına (Aksoy, 1952: 161; Aksoy, 1993a: 37) uygun olduğu düşünülen sözlerin atasözü olarak belirlenmesine olabildiğince özen gösterilmeye çalışıldı. *Derleme Sözlüğü*'ndeki 10.122 tanıklı madde başından 172 adedi atasözü nitelikli olarak belirlendi. Sonrasında, belirlenen atasözleri, çalışma örnekleminde yer alan atasözü sözlüklerinde tarandı, ilgili atasözünün benzer veya eşdeğer biçimi belirlendiği sözlük ve sayfa numaralarıyla işbu ilgili atasözü ile benzer veya eşdeğer olarak eşleştirildi. Atasözü sözlüklerinde benzeri veya eşdeğeri belirlenemeyen 115 atasözü BAAD, ÖAA ve TÜAS'ta bulunmayan atasözleri başlığıyla atasözü sözlüklerine doğrudan doğruya katkı olarak sıralandı. Atasözü sözlüklerinde benzer biçimleri bulunan 47 atasözü BAAD, ÖAA ve TÜAS'ta benzer biçimde bulunan atasözleri başlığıyla değişke / varyant katkı olarak sıralandı. Atasözü sözlüklerinde eşdeğer biçimleri bulunan 10 atasözü ise BAAD, ÖAA veya TÜAS'ta eşdeğer biçimde bulunan atasözleri başlığıyla eşdeğer biçimin belirlenmediği ilgili atasözü sözlüğüne katkı olmak üzere çalışmaya dâhil edildi.

Bulgular

BAAD, ÖAA ve TÜAS'ta Bulunmayan Atasözleri

- 1.) **açınmak** Açılmak, görünmek: *Eli görür açınır, beni görür kaçınır.* (*Bor -Niğde, *Zara -Sivas, Bekilli, *Çal -Denizli)
- 2.) **ağır (I)** 3. Kıymetli eşya, para: *Evde ağırın, dağda davarın olsun.* (*Zara -Sivas)
- 3.) **aksaya 1.** Beyaz gömlek: *Aksaya giyer ilikli, sandığı altın kilitli.* (*Sivrihisar -Eskişehir, Körüstan, Elbeyli *İznik -Bursa, Ulaş *Tarsus -İçel)
- 4.) **akyel 5.** Kuzeyden esen, dondurucu, soğuk yel: *Akyel esti esti, dananın, eşeğin kökünü kesti.* (*Çal ve köyleri -Denizli)
- 5.) **alıklamak** Geri kalmak: *Döğmediği kapı, alıklamadığı iş yok.* (Sivas)
- 6.) **anlanmak (II)** Çatlamak: *Anlı testi ile suya gidilmez.* (*Fethiye köyleri -Muğla)
- 7.) **aran (II) 1.** Ova, kuytu, sıcak yer, kışlak: *Yaz arandan, güz yayladan göç olur.* (Ayrancı, Köpeli, -Amasya, Taşburun, *İğdir, Toreshev *Ardahan, *Göle, Kızılçakçak, *Arpaçay, -Kırklareli, -Ağrı)
- 8.) **ataşlık 4.** Sigara ve nargile yakmak için ateş konulan küçük, pirinçten araç: *Ataşlık varken kibrit çakılmaz.* (*Gürün -Sivas)
- 9.) **bağlamak (I)** Alay etmek, takılmak, eğlenmek: *Bağlananı kimse sevmez.* (Akpınar -Ordu)
- 10.) **bağrı kalkmak 4.** Adam olmak, olgunlaşmak: *Bağrı kalkmadan bağıracağı kalktı.* (Kütahya, Çankırı)
- 11.) **balalı 2.** Yavrusu olan hayvan: *Balalı karga bal yemez.* (*Erciş -Van)
- 12.) **baş akca** Sermaye: *Kâr kudurdu, baş akcağı götürdü.* (*Göle, *Posof -Kars)
- 13.) **baş dermek (I) 4.** Gelinin başını süslemek: *Kendi başını deremeyen, gelin başı dermeye kalkar.* (*Eşme köyleri -Uşak, Bozan -Eskişehir, -Çorum)
- 14.) **baş hakıncı, baş kakıncı** Başa kakma vesilesi: *Baş kakıncı yapacak olduktan sonra hiç iyilik itme.* (*Bor -Niğde)
- 15.) **başı satma daşına değmek** Acı bir tecrübe geçirmek: *Başı satma daşına değmedikçe uslanmaz.* (*Bor -Niğde)
- 16.) **baş yapmak (I)** Çıban haline getirmek (mecazen), mübalâğa etmek: *Gırağı (kırağı) yı gış yapar, sivilciyi baş yapar.* (*Bor -Niğde)
- 17.) **battava** Bedava, parasız: *Battava arakı (rakıyı) mulla da içer.* (Kerkük)
- 18.) **bediyat** Âdet: *Bediyat eden ölmüş de, bediyat ölmemiş.* (Yarıkkaya *Yalvaç -Isparta, *Fethiye köyleri -Muğla)
- 19.) **bir gıballı** Aynı durumda, görünüşte. *İnsan bir gıballı kalmaz.* (Taşoluk *Göksun -Maraş)
- 20.) **buğansalık** Zarurette işe yarayan, az bulunan: *Buğansalıkta düvenselik olur.* (Minnetler -Burdur)
- 21.) **ceğet (II)** Yiğit: *İr ceğet kılar gıyrat.* (Çanakale)
- 22.) **cıdık (II)** Kavgacı: *Tıktık ile alış veriş, cıdık ile iş görme.* (Burdur ve ilçeleri, Çavuş *İnegöl -Bursa)
- 23.) **cıncık gırığı** Hayal kırıklığına uğratan gerçek: *Pek gurdalama altından cıncık gırığı çıkar.* (*Bor -Niğde)
- 24.) **ciğer (I)** Yakın akraba: *Ciğerim olsun bir gün yaramazsa işime bir gün yarar.* (Şule -Gümüşhane, Bağlıca *Ardanuç -Artvin, -Kars, -Erzincan ve köyleri, *Erciş -Van, *Gürün -Sivas, *Boğazlayan -Yozgat)

- 25.) cunda (I) Kuvvet: *Eşeğin cundası kadar yük sarmalı.* (Düğrek -Muğla)
- 26.) çapa (IV) Tüysüz: *Çapa adam hayırsızdır.* (-Rize köyleri.)
- 27.) çara (II) Yağsız ince (et hk.): *Etin çarasını fakir yer.* (Bolu, *İskilip -Çorum, Etimesgut -Ankara)
- 28.) çarpan (IV) Engebeli toprak: *İnsanı çarpanda soyarlar.* (Yaylaköyü *Karaburun, Özbek -İzmir)
- 29.) çavık Koku: *İyi köpek avı çavığından sezer.* (Balkandak *Beyşehir -Konya)
- 30.) çekinği Kararsızlık: *İşinde çekinği gesterme.* (Yenipazar -Aydın)
- 31.) çelikleşmek Sağlamlaşmak: *Çalışan gol (kol) çelikleşir.* (*Bor -Niğde)
- 32.) çelpik (I) Paçavra: *Ha okumayan ha çelpik ne fark var.* (Balkande *Beyşehir -Konya)
- 33.) çemente (II) Çoluk çocuk: *Çemente basınca fakirlik başlar.* (Kars)
- 34.) çiçek (IV) Ufukta görülen küçük köpüklü dalgacıklar: *Çiçek görülmeden kış gelmez.* (Samsun)
- 35.) çolçar Eğri büğrü bacaklı, yıkıla yıkıla yürüten (kimse): *Çolçarlığına bakmaz yarış eder.* (Kayseri ve köyleri, Konya ve köyleri)
- 36.) daşlı köy Mezar, mezarlık: *Hepimizin gideceği yir daşlı köydür.* (*Zile -Tokat, *Bor -Niğde)
- 37.) daya döşe Oturmaya, yaslanmaya yarayan minder ve yastık gibi şeyler: *Çıplak ev neye yarar daya döşe olmayınca.* (*Bozan -Eskişehir)
- 39.) demsiz Kararsız, hesapsız: *Demsiz harcanan para çabuk tükenir.* (Bağlılı *Eğridir -Isparta)
- 39.) deyiş (I) 2. Beste, makam: *Her âşığın kendine göre bir deyişi vardır.* (Muğla ve çevresi)
- 40.) dirilik (III) İyi geçinme: *Diriliksiz adamı kimse sevmez.* (*İncesu -Kayseri)
- 41.) dönen gün Geçmiş gün: *Dönen günler geri gelmez.* (Samsun)
- 42.) dutumsuz Tutunmayan, rağbetsiz: *Dutumsuz mal, dükkân bekçiliği yapar.* (*Bor -Niğde)
- 43.) dutup durmak 1. Devam etmek, sürekli olmak: *Mal didiğin dutup durmaz.* (*Bor -Niğde)
- 44.) dutup durmak 2. Sürekli olarak bir kimseyi korumak: *Ana baba insanı dutup durmaz.* (*Bor -Niğde)
- 45.) düşüt (II) Ürün: *Tarlanın doğusundaki düşüt iyidir.* (*Bayındır -İzmir)
- 46.) eldirti Yabancı, ecnebi: *Eldirtinin iyisinden, bizim kötümüz yeğdir.* (*Ünye -Ordu, Denizli, Beşikdüzü *Vakfikebir -Trabzon)
- 47.) eyeşmek 3. Birbirine engel olmak: *Bir kütük büeşir, iki kütük eyeşir, üç kütük tutuşur.* (Karaca *Marmaris -Muğla)
- 48.) gatila Ensedeki hafif çukurluk: *Gatilası derin olan zayıf olur.* (Rize)
- 49.) gebro Kalın: *Gebro dudaklı insan çirkin olur.* (Salcı *Şavşat -Artvin)
- 50.) gıyvat gırmak Dedikodu yapmak: *Gıyvat gıranın yeri cehennemdir.* (Bayburt, *Sarıkamış -Kars)
- 51.) göndem (II) Tarz, yöntem, usul: *Her işin gündemini bilmek lâzım.* (Lefkoşa -Kıbrıs)
- 52.) halat (IV) Tahıl: *Halatsız ev kanatsız kuşa benzer.* (Balkande *Beyşehir -Konya)
- 53.) hırlamak Çalışmak: *Hırlayan kazanır.* (Rumeli göçmenleri -Bursa)
- 54.) ilgar (II) Verilen söz: *Kişi oldur ki ilgarınnan dönmiye.* (*İğdır ve köyleri, Şubara *Çıldır -Kars)
- 55.) kambak (IV) Semiz, şişman: *Açlık arıklık, dokluk kambaklık getirir.* (*Ünye -Ordu)
- 56.) karevel Karşılık: *Yaptığın fedakârlığa karşı karevel isteme.* (Reyhan -Bursa)
- 57.) kıcık (III) Soysuzlaşmış, yozlaşmış: *Arı olmayan dölden kıcık yavru olur.* (Sofular *Eğridir -Isparta, Irgıllı *Çivril -Denizli, Viranköy -Kütahya, Güzelsu *Akseki -Antalya)
- 58.) kılan (V) Yapılarda kullanılan, kısa ve kırıktan daha ince ardıç dalı: *Elin gözündeki çöpü görür de, kendi gözündeki kılanı görmez.* (*Bor -Niğde)

Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinde, bu atasözünün benzerinin 15. yüzyıla ait bir atasözü kitabında (*Atalar Sözü*) “**Kendi gözündeki hezeni görmez, bireği gözündeki çöpü görür.**” benzer biçimiyle yer almış olduğunu söyler, ancak Aksoy bu benzer biçimi kitaptaki *atalar sözü* sayılmayacak sözlerden sayar (Aksoy, 1993: 57).

59.) kılınmak (I) 3. Yapılan işe dikkat etmek: **Herkes yapacağı işin iyi olmasına kılınmalı.** (Cevizli *Şavşat -Artvin)

60.) kımdımak Az olan bir şeyi idare ederek harcamak: **Kımdımakla karın doymaz.** (Afşar köyleri *Pınarbaşı -Kayseri)

61.) kırk (I) 3. Tahılın biçilmesinden sonra tarlada kalan artıkları toplama işlemi: **Aptallar arpa kırfına gittiler, davul zurna bulmak çetinleşti.** (*Nizip -Gaziantep)

62.) kırkır (IV) Tav, zaman: Hamurun kırkırı geçmiş. **Sözü kırkırında söylemeli.** (Erzincan)

63.) kırnak (I) 2. Güzel, titiz, çevik: **İnsanın kırnağı, hayvanın rehvanı sevilir.** (Seyhan *Yenişehir -Bursa)

64.) kırtıl (VI) 2. Kira, vergi: **Kırtıl kırk olanın işi bok olur.** (Yahyalı *Develi -Kayseri)

65.) kıvrak (I) 3. Dayanaksız, direşmez: **Kıvraklar sözünde durmazlar.** (Diyarbakır *Siverek -Urfa, *Nizip -Gaziantep)

66.) kifer Küfür: **Erkeyh kifer ellemez.** (İrişli, Bayburt, *Sarıkamış -Kars)

67.) kotarmak (IV) Konuşmak, söylemek: **Adam oldu da laf kotarıyor.** (Diyarbakır)

68.) koyma Yapma, uydurma, iğreti: **Koyma pınarda su durmaz.** (*İzmit -Kocaeli)

69.) kuyruk (III) Üzüm zamanı doğan bir yıldız: **Doğdu kuyruk, kalmadı koruk.** (Maraş, Kayarak *Saimbeyli -Adana)

70.) kümelteli Toplu, çok, yığılı: **Mal kümelteli olunca para kazanılır.** (Eğrigöz *Emet -Kütahya)

71.) kün 1. Birkaç yıl yerinde kalarak iyice yanmış ve kül gibi olmuş hayvan gübresi: **Tarlasını künliyen yokluk görmez.** (Saray -Çankırı, *Sungurlu, Karahacip -Çorum, Ağaeli *Kalecik, Beyoba -Ankara, Erkilet -Kayseri)

72.) kündiye Gündeye, gündelik: **Kündiye elbise ile misafir yanına çıkılmaz.** (Balkur *Devrek -Zonguldak, Ayvalı *Taşköprü -Kastamonu, *İskilip -Çorum, Sarıkavak *Merzifon -Amasya)

73.) künkürlük Düşünce, fikir: **Efendinin, künkürlüğü doğrudur.** (*Şarköy -Tekirdağ)

74.) mazamaz (I) Vefasız: **Güzel kızlar mazamazdır.** (Doğanbeyli *Saimbeyli -Adana)

75.) mırtıllamak Söylenmek: **Mırtıllıya mırtıllıya iş göreceğine hiç yapma.** (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim -Kars)

76.) mızranmak Kışkanmak, çekememek: **Tembel insanlar çalışanlara mızranır.** (Kirpa *Safranbolu -Zonguldak)

77.) nifiri Karanlık: **Nifiri gecede yola çıkmak iyi değildir.** (Sofular *Eğridir -Isparta, Bereketli *Tavas -Denizli)

78.) nuzla (IV) Yaradılış: **Herkesin nuzlası başkadır.** (*Söğüt -Bilecik, *Zile -Tokat)

79.) oñmak 2. Adam olmak (mecaz): **Onmak için usanmadan çalışmak lâzımdır.** (Afyon)

80.) osmak (I) 1. Karşılaştırmak: **Herkesi kendine osma, aldanırsın.** (Kavacık *Nallıhan -Ankara)

81.) pehle (I) Güreş: **Ayı ile pehle kurulmaz.** (*Ahlat -Bitlis)

82.) petizlemek Birisini paylayarak, baskı yaparak özgürlüğünü kısıtlamak: **Çocuk petizlenirse aptal olur.** (Kızılhisar *Acıpayam -Denizli)

83.) pırpır 1. Titiz (kimse): **Pırpır insanın herşeyi düzgün olur.** (Rize)

84.) pusat (I) Asker: **Türk pusatları erkekçe savaş yaparlar.** (*Gerede -Bolu)

85.) pürüpürü Çam fidanı: **Bugünkü pürüpürü yarınki ağaçtır.** (*Çal -Denizli)

- 86.) **sak (III)** Sessiz, sakın (insan için kullanılmaz): *Sak deniz, sak gece.* (İzmir)
- 87.) **sapanlamak (II)** Saban demiri hayvan ayağına batmak: *Öküzü sapanlayan çiftçi aç kalır.* (*Çarşamba -Samsun)
- 88.) **silli sitirli** Kapalı, düzenli ve temiz: *Kadın dediğin silli sitirli olur.* (*Antakya -Hatay, Gaziantep)
- 89.) **sunepa** Onun bunun kapısında amaçsız dolaşan, avarelik eden: *Sunepa köpek koyun beklemez.* (Çavdarlı *Şavşat -Artvin)
- 90.) **şuul** Uğraş: *Şuulsuz insan kötülük düşünür.* (Yassıören *Senirkent -Isparta)
- 91.) **tehenni** İvmeden, ağır, yavaş: *İşini tehenni ile görürsen kazanırsın.* (*Antakya -Hatay)
- 92.) **tivriz** Çok uzak yer: *Arkadaşım tivrize gitse gene bulurum.* (Alâaddin *Acıpayam -Denizli)
- 93.) **topçukal** Kıza dünür giden kimse: *Açıkgöz topçukal sözü toptan keser.* (Galata, Bayır *Gelibolu -Çanakkale)
- 94.) **uğrunu kesmek** Yolda birinin önünden geçmek: *Erkeğin uğru kesilmez.* (Heris *Artova -Tokat)
- 95.) **uğurlayın** Gizlice: *Uykudaki adamı uğurlayın öldürmek yiğitlik değildir.* (Çankırı)
- 96.) **ulaçlı** Katırcı, yük hayvanı kiracısı: *Gölüğü güçlü ulaçlıya Bağdat komşu kapısıdır.* (Ayran *Bahçe -Adana)
- 97.) **uraz** Baht, şans: *Uraz olmayınca üvez olmaz.* (Edirne)
- 98.) **ülü (I) 5.** Pay, kısmet: *Ülüsünü göğden bekleyenin ölüsünü toprak yer.* (Bahçeli *Bor -Niğde, *Manavgat -Antalya)
- 99.) **ürü (I) 1.** Kırdan, hayvanların yattığı yer: *Ürüsünü sevmeyen koyun sürsüz kalır.* (Yukarı Seyit *Çal -Denizli, Bolu)
- 100.) **yalamaç (I)** Kendi işini bırakıp küçük çıkarlar uğruna el işiyle uğraşan: *Yalamaç adam kırdan pirinç ararken, evdeki bulguru yitirir.* (Çöplü *Çivril -Denizli, Akköy *Ezine -Çanakkale)
- 101.) **yarılmak (III)** Üzülmek, yüreği oynamak: *Öyle bir adam ol ki, dostlar sevine, düşmanlar yarıla.* (Erzincan)
- 102.) **yaşıkara** Karayazılı: *Babası olmayan çocuk yaşıkardır.* (Tokat -Eskişehir, Çoraklı *Şavşat -Artvin, Köseli -Gaziantep, Höketçe *Saimbeyli -Adana)
- 103.) **yeldirmek (I) 1.** Koşturmak: *Yeldir tazıyı görsün yazıyı.* (Eymir *Bozdoğan -Aydın, Tepeköy *Torbalı *Yeşilova -Burdur, Darıveren *Acıpayam, *Çal, Çöplü *Çivril -Denizli, *Kuyucak -Aydın, -Manisa ve çevresi, Eskişehir, *Fethiye -Muğla)
- 104.) **yérinden yayıkmak** Yerinden oynamak, ayrılmak: *Yerinden yaynığana yitmiş iki bela.* (*Bor -Niğde)
- 105.) **yosmak (I) 2.** Yeğlemek: *Künk, demir boruya yosulmaz.* (*Alaşehir -Manisa)
- 106.) **yoz (IV) 3.** Rahat, başıboş, özgür: *Yoz büyüyen adam kocamaz.* (*Yusufeli -Artvin, *Bor -Niğde, *Silifke -İçel)
- 107.) **abazan** Parasız, kazançsız, işsiz: *Abazanın birine kim giz véri?* (Dereçine *Sultandağı -Afyon)
- 108.) **atacoru** Atasözü: *Atacoru boş yere denmez.* (Ekinözü *Elbistan -Maraş)
- 109.) **isteş** Dost: *Önüne geleni isteş sanma.* (Kızılhamza *Ortaköy -Çorum)
- 110.) **kıdış** Koyun ve keçi kellelerinin kulaklarını çiğken yiyen kimse: *Kıdışa kelle üttüren kulaklarını bulamaz.* (Çorum)
- 111.) **kut** Orta büyüklükte, sağlam (nesne için): *Her şeyin kutu eyi olur.* (Çorum)
- 112.) **mud mud demek** Söylenmemesi gereken sözü söyler gibi yapmak, gevelemek: *Mud mud deyeceen, armut de gurtul.* (Uluşiran *Şiran -Gümüşhane)
- 113.) **nisiye** Parası sonradan ödenmek üzere, veresiye: *Nisiye, girmez kişiye.* (*İğdır -Kars)

114.) payınsınmak Hiçe sayılmaya boyun eğmek: *Oğlu babasını payınsımış; babası da oğluna karşı payınsınmış.* (Çorum)

115.) sayetmek Çalışmak: *Sayet, iste; Allah adamı aj bırakmaz.* (Uluşiran *Şiran -Gümüşhane)

BAAD, ÖAA ve TÜAS'ta Benzer Biçimde Bulunan Atasözleri

Her Üç Sözlükte (BAAD, ÖAA ve TÜAS) Benzer Biçimde Bulunan Atasözleri

1.) DS: ağsamak 4. Basmak, dayanmak, yerleşmek: *Ot kökünün üstüne ağsar.* (*Bor -Niğde)

→ BAAD: *Ot kökünden ağsar.* (*Bor Niğde) (s. 187)

→ BAAD: *Ot kökünden biter.* (Bitlis, *Yerköy -Yozgat, Van, Gaziantep, *Avdan Çamlıdere -Ankara, *Kağızman -Kars) (s. 188)

→ BAAD: *Ot köküne, buğday sapına çeker.* (Yaka *Dazkırı - Afyonkarahisar) (s. 188)

→ BAAD: *Ot kökünün üstünde göğedir.* (*Mudurnu -Bolu) (s. 188)

→ BAAD: *Ot kökü(-nün) üstüne(-de) aksar (büyür).* (Niğde, *Bor -Niğde) (s. 188)

→ ÖAA: *Ot kökü üstünde biter:* Çocuk, ailesinin genel durumuna; eğitim gören, eğiticinin tutumuna uygun olarak yetişir (Aksoy, 1993a: 403).

→ ÖAA: *Isırgan, ocağında biter:* Saldırgan kişi, saldırgan ortamda yetişir (Aksoy, 1993a: 319).

→ TÜAS: *Ot, kökü zerinde biter:* İnsanoğlu ailede, çevresinde gördüğü eğitim, edindiği bilgi ve alışkanlıklar doğrultusunda büyür ve yetişir (s. 405).

→ TÜAS: *Isırgan ocağında biter:* Bir toplumda yaramaz ve kötü kişiler kötü ortamlarda yetişir (s. 302).

2.) DS: ahça 1. Akça, para: *Ahça sayış öğretir, elbise giyiş öğretir.* (İncesu *Dinar -Afyon Karahisar, Çayağzı *Şavşat -Artvin, *Karaisalı -Adana)

→ BAAD: *Akçe dil öğretir, don dokuz gösterir.* (Yukarı Bozkuyu *Kadirli -Adana) (s. 33)

→ ÖAA: *Akça akıl öğretir, don yürüyüş:* Bol olanaklar, insanların iyi işlere girişmesini kolaylaştırır, yol yordam öğrenmesine yardım eder: Parası çok olan kişi, başkalarının aklından geçirmedeği güzel işler yapar. Kılıksız olduğu için eskiden topluluk içinde kısıla büzüle yürüyen kimse de giyimli kuşamlı olduğu zaman dikkati çekecek kadar güzel yürür (Aksoy, 1993a: 127).

→ TÜAS: *Akçe akıl öğretir, don yürüyüş:* İmkânların fazlalığı insanların iyi işler yapmasını kolaylaştırır (s. 121).

3.) DS: al bağlamak 2. Sevinmek, murada ermek: *Oğlan doğuran al bağlar.* (Cumalıkızık -Bursa, -Çorum, -Sivas, *Silifke -İçel)

→ BAAD: *Oğlan doğuran ok gibi kız doğuran bok gibi.* (*Mudurnu -Bolu) (s. 185)

→ ÖAA: *Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün:* Doğacak çocuğun oğlan olması istenir. Kız olması istenmez. Onun için oğlan doğuran ana sevinir; kız doğuran ana üzülür (Aksoy, 1993a: 398).

→ TÜAS: *Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün:* Çoğu zaman doğacak çocuğun oğlan olması istenir, onun için oğlan doğuran kadın sevinir, kız doğuran kadın üzülür (s. 402).

4.) DS: ambel beter Daha fena, daha beter: *Ali fakıya yazdırdık, ambel beter azdırdık.* (Gaziantep)

→ BAAD: *Ali fakısı.* (Gaziantep) (s.245)

→ ÖAA: *Ali Fakı'ya yazdırdık, daha beter azdırdık:* Durumu düzeltsin diye başvurduğumuz (sözde) uzman, işi çıkmaza soktu (Aksoy, 1993b: 562). [BAAD ve Aksoy deyim olarak değerlendirmiştir. TÜAS'ta atasözü olarak yer alır.]

→ TÜAS: *Ali Fakı'ya yazdırdık, daha beter azdırdık:* İnsan bazen yaptığı işin düzenli yürümesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaz. Ancak bazen bu durumda bile iş daha kötüye gidebilir (s. 128).

5.) DS: **bastırık (II) 2.** Bir kimseyi koruyan ve eğiten kişi, koruyucu: **Bastırksız kimseyi ya yel alır ya sel.** (Çiftelinar, Camilimanda *Tarsus -İçel)

→ BAAD: **Baskısız yongayı (yargayı) yel atar (alır, götürür).** (Gaziantep, Gürün* -Sivas, *Bünyan - Kayseri, *Taşova -Amasya, *Beyşehir -Konya) (s. 58)

→ BAAD: **Baskısız yongayı sel alır, kocasız karıyı el alır.** (*Silifle -İçel). (s. 58)

→ ÖAA: **Baskısız (çivisiz) tahtayı yel (el) alır, yel (el) almazsa sel (yel) alır. (Baskısız yongayı yel alır; sahipsiz tarlayı sel alır.):** Sıkı bir yönetim altında bulundurulmayan ya da korunmayan gençler kolayca kötü yollara sürüklenebilirler (Aksoy, 1993a: 180).

→ TÜAS: **Baskısız tahtayı yel alır, yel almazsa sel alır:** Kontrol altında bulundurulmayan veya gereği gibi korunmayan gençler kötü yollara sürüklenebilirler (s. 157).

→ TÜAS: **Baskısız yongayı yel alır; sahipsiz tarlayı sel alır:** Kontrol altında bulundurulmayan veya gereği gibi korunmayan gençler kötü yollara sürüklenebilirler (s. 157).

6.) DS: **bazar (III) 2.** Pazarlık: **İlk bazar ilk bazar, sonrası mada (mide) bozar.** (Samsun)

→ BAAD: **İlk pazar, pazardır.** (*İlgın -Konya) (s. 145)

→ BAAD: **Pazar ilk pazar.** (Gaziantep) (s. 194)

→ ÖAA: **Pazar, ilk pazardır:** Satılacak mala ilkin kaç paraya istekli çıkmışsa en yüksek fiyat odur. Satıcı buna razı olmazsa daha sonra hiçbir istekli bu fiyatı vermez.

→ TÜAS: **Pazar, ilk pazardır:** Satılacak mala ilk olarak kaç para değer biçildiyse satıcı buna razı olmalıdır (s. 420).

7.) DS: **cusun (I) 1.** Çeşit, biçim: **Mancusun mucusun insan olur cusun cusun.** (*İncesu, Hisarcık - Kayseri)

→ BAAD: **İnsan, cüsün cüsün; yer, damar damar.** (*Bor -Niğde) (s. 146)

→ ÖAA: **İnsan çeşit çeşit, yer damar damar:** Toprağın her kesimi ayrı ayrı nitelikler taşıdığı gibi, insanlar da küme küme ve tek tek birbirlerinden ayrı nitelikler taşırlar (Aksoy, 1993a: 325).

→ TÜAS: **İnsan çeşit çeşit, yer damar damar:** Toprağın her kesimi ayrı ayrı nitelikler taşıdığı gibi insanlar da birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler (s. 312).

8.) DS: **çıkıp çıkışmak** Ortaklıktan ayrılmak: **Öküz öldü, ortaklık ayrıldı, çıkıp çıktık.** (Niğde)

→ BAAD: **Eşek öldü, ortaklık ayrıldı.** (Van) (s. 115)

→ ÖAA: **Öküz öldü, ortaklık ayrıldı (bozuldu, bitti):** Aradaki yakınlığın dayanağı yok olduğundan yakınlık da kalmadı (Aksoy, 1993b: 993). [Aksoy deyim olarak değerlendirmiştir.]

→ TÜAS: **Öküz öldü, ortaklık bitti (veya bozuldu):** İki ortak arasındaki yakınlığı sağlayan sebep ortadan kalktığında bu ortaklık da sona erer (s. 409).

9.) DS: **çörekte çiğ** İşde çürüklük, gidişte kötülük: **Kimse çöreğimde çiğ var demez.** (*Bor -Niğde)

→ BAAD: **Kimse çöreğimde çiğim var demez.** (*Bor -Niğde) (s. 167)

→ ÖAA: **Ayranım (yoğurdum) ekşidir diyen olmaz.** bk. "Kimse ayranım ekşi demez." (Aksoy, 1993a: 169).

→ ÖAA: **Kimse ayranım (yoğurdum) ekşi demez (Yoğurdum, ayranım ekşidir diyen olmaz.):** Herkes satacağı malı över. Kendi tutumunu ve tuttuğu kimseleri savunur. Başkaları eleştirirler de bunlara toz kondurmaz (Aksoy, 1993a: 363).

→ ÖAA: **Yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz:** bk. "Kimse ayranım ekşi demez." (Aksoy, 1993a: 477).

→ TÜAS: **Kimse ayranım (veya yoğurdum) ekşi (veya duru) demez:** Hiç kimse satacağı malına kötü demez. Kendi davranışını ve yanında kendisini destekleyen kişileri daima över. Başkaları eleştirir de onlara toz kondurmaz (s. 366).

10.) DS: **dañadan** Sabaha kadar: **Kimseñin çırası dañadan yanmaz.** (*Bor -Niğde)

→ BAAD: *Kimsenin çırası tana dek yanmaz.* (*Bor -Niğde) (s. 167)

→ ÖAA: *Kimsenin çırası tana kadar yanmaz:* Hiç kimsenin parlak yaşamı sürekli olmaz (Aksoy, 1993a: 365).

→ TÜAS: *Kimsenin چراغی (veya çırası) sabaha (veya tana) kadar yanmaz:* Her güzel günün bir sonu vardır. Hiçbir mutlu olay sonsuza kadar sürmez. Her güzel hayat bir gün sona erer (s. 367).

11.) DS: *gözüğen* Görünen: *Gözüğen dağın uzağı yakını olmaz.* (Büyükkabaca *Senirkent -Isparta)

→ BAAD: *Görünen dağın ardı (arkası, dibi) yakındır.* (Dort *Sultandağ -Afyonkarahisar, *Eğirdir -Isparta, Gülbayır *Niksar -Tokat, Samsun) (s. 127)

→ BAAD: *Görünen dağın dibi tez gelir.* (*Bulancak -Giresun) (s. 127)

→ ÖAA: *Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz:* Bir durumun nasıl bir sonuca varacağı belli olduktan sonra bu sonuç çok geçmeden gerçekleşir (Aksoy, 1993a: 292).

→ TÜAS: *Görünen dağın (veya köyün) uzağı (veya ırağı) olmaz:* Nasıl sonuçlanacağı belli olan bir durum çok geçmeden gerçekleşir (s. 263).

12.) DS: *hozeyne* Nedensiz değil, boşuna değil: *Hozeyne at binenin kılıç kuşananın dememişler.* (Kozluca ve çevresi, Sala -Burdur)

→ BAAD: *At binene, kürk giyene.* (Bitlis) (s. 47)

→ ÖAA: *At binenin (iş bileninin), kılıç kuşananın:* 1) Her şey, onu gereği gibi kullanmasını, ondan yararlanmasını bilene yakışır; böyle kimselerin hakkıdır. 2) Kendisinden yararlanan şey kimin elinde ise onun sayılır; başkasının malı olsa da. krş. “Av avlayanın, kemer bağlayanın.” (Aksoy, 1993a: 160).

→ ÖAA: *Av avlayanın, kemer bağlayanın:* Bir şey, onu elde etmek yolunu bilen, bir şeyden yararlanma, onu kullanmasını becerebilenin hakkıdır. krş. At binenin, kılıç kuşananın.” (Aksoy, 1993a: 165).

→ ÖAA: 1571. *İş bileninin, kılıç kuşananın.* bk. “At binenin...” (Aksoy, 1993a: 330).

→ TÜAS: *At binenin, kılıç kuşananın:* Her şey bilgi ve becerisiyle onu gereği gibi kullanana yakışır (s. 141).

13.) DS: *keş (I) 5.* Sevilmeyen yemek: *Kadın var aş keş yapar, kadın var keşi aş yapar.* (Niğde)

→ BAAD: *Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de.* (Gaziantep) (s. 116)

→ ÖAA: *Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar:* İş bilen kadın, elverişsiz gereçle güzel şeyler meydana getirir. İş bilmeyen kadın ise en iyi gereci kullansa bile bir şey yapamaz (Aksoy, 1993a: 166).

→ TÜAS: *Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar:* Becerikli ve hamarat kadın yetersiz malzemeye bile iyi şeyler yapabilir. Beceriksiz ve iş bilmez kadın ise bütün malzemeler elinin altında olsa bile hiçbir şey ortaya koyamaz (s. 146).

14.) DS: *sur (I) Uğur,* alınyazısı: *Atta, avratta, yurtta sur var.* (Haydarlı *Dinar, *Emirdağ -Afyon, Uluğbey *Senirkent -Isparta, Vakıf *Tavas -Denizli, *Emet -Kütahya, Yozgat, Çanılı *Ayaş, *Keskin, Hasanoğlu -Ankara, *Bor -Niğde, *Ermenek -Konya)

→ BAAD: *Atta, avratta, yurtta uğur var.* (Van, *Merzifon -Amasya, Yavuz *Şavşat -Ardahan) (s. 49)

→ ÖAA: *Atta, avratta uğur vardır:* İnanişe göre at ve kendisiyle evlenilen kadın eve uğur getirir (Aksoy, 1993a: 164).

→ TÜAS: *Atta, avratta uğur vardır:* Satın alınan yeni bir at ve kendisiyle evlenilen kadın eve uğur getirir (s. 144).

15.) DS: *şerşem* Zararlı: *Kesmeyen bıçak ele şerşem, iş bilmeyen kadın dile şerşem.* (Isparta)

→ BAAD: *Kör bıçak ele yavuz, kötü adam (avrat) dile yavuz.* (Gaziantep) (s. 172)

→ ÖAA: *Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile.* bk. “Kör bıçak ele...” (Aksoy, 1993a: 358).

→ ÖAA: *Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz)*: Kör bıçak işe yaramaz ama insanın elini keser. İş bilmeyen kadın da çok konuşmaktan başka bir şey yapmaz (Aksoy, 1993a: 373).

→ TÜAS: *Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz)*: Kör bıçak işe yaramaz ama insanın elini keser; iş bilmeyen kadın da çok konuşmaktan başka bir şey yapmaz (s. 374).

16.) DS: **umaca** Asma kütüğü: *Bağcının gözü umacada olur.* (Afyon, İstanbul)

→ BAAD: *Oduncu gözü yongada olur.* (*Silifke -İçel) (s. 185)

→ ÖAA: *Oduncunun gözü omçada, dilencinin gözü çömçede*: Herkes işine yarayan şeye göz diker; onu elde etmenin yolunu arar (Aksoy, 1993a: 398).

→ TÜAS: *Oduncunun gözü omçada*: Herkes kendi işine yarayacak olan şeye göz diker, onu elde etmenin yolunu arar (s. 401).

→ TÜAS: *Oduncunun gözü omçada, dilencinin gözü çömçede*: Herkes kendi işine yarayacak olan şeye göz diker, onu elde etmenin yolunu arar (s. 401).

17.) DS: **var (I)** Varlıklılık: *Var evi kerem evi yok evi verem evi.* (*Kandıra -Kocaeli, Samsun)

→ BAAD: *Var evi varlık evi, yok evi darlık evi.* (Bayat *Emirdağ -Afyonkarahisar) (s. 218)

→ ÖAA: *Var evi kerem evi, yok evi verem (elem) evi*: Varlıklılık ailenin durumu, konuk ağırlamaya, gereken yerlere yardım etmeye, armağanlar vermeye elverişlidir. Yoksul ailenin evinde, sıkıntı ve dertten başka bir şey bulunmaz (Aksoy, 1993a: 459).

→ TÜAS: *Var evi kerem evi, yok evi elem (veya verem) evi*: Zengin kişi çok rahatlıkla gereken yerlere yardım eder, evinde konuk ağırlar, etrafındakilere armağanlar verir. Yoksul kişi ise sürekli sıkıntı ve dertle baş başadır (s. 476).

18.) DS: **zeber** Deveye, kaldırılabileceğinden fazla konulan yük: *Deveyi zeber, insanı ar öldürür.* (*Çifteler -Eskişehir)

→ BAAD: *Deveyi yük değil zelber yıkar.* (Gaziantep) (s. 91)

→ ÖAA: *Deveyi yük değil zelber yıkar*: Önemli bir görev yapmakta olan kimseden ufak tefek birçok iş yapması da istenirse, önemli işin yapılması tehlikeye düşer (Aksoy, 1993a: 240).

→ TÜAS: *Deveyi yük değil zelber yıkar*: Çok değerli ve önemli bir görevi yerine getiren bir kişiden o anda çok daha basit şeyler de yapması istenirse değerli ve önemli işlere sıra gelmez (s. 214).

BAAD ve TÜAS'ta Benzer Biçimde Bulunan Atasözleri

1.) DS: **ahır sekisi** Kışın, sıcaklığından faydalanarak oturmak için ahırın bir yanına set hâlinde yapılan, yüksekçe ve sofa genişliğinde oda: *Oturduğu yer ahır sekisi, çağırdığı padişah türküsü.* (Yayla *Tefenni -Burdur, Bozan -Eskişehir, Domu *Alaca -Çorum, *Merzifon -Amasya, *Zile -Tokat, -Gümüşhane kasabaları, -Kars köyleri, Cinis *Aşkale -Erzurum, -Elâzığ, *Arapkir -Malatya, *Gemerek, *Şarkışla, *Zara, *Yıldızeli, -Sivas, -Yozgat köyleri, Çayırılı *Haymana, Kürtü *Şereflikoçhisar -Ankara, Kocabey -Kırşehir, *Pınarbaşı -Kayseri ve köyleri, -Nevşehir, Bahçeli, *Bor, -Niğde, Alkaran *Çumra, -Konya)

→ BAAD: *Oturduğu ahır sekisi çağırdığı İstanbul türküsü.* (Konya) (s. 188)

→ TÜAS: *Oturduğu ahır sekisi, çağırdığı İstanbul türküsü*: İnsan ne olduğunu, kimliğini, soyunu ve sosyal konumunu düşünmeden kendinden büyük işlere ve olaylara girişmemelidir. Varlıklı kimselerin yaşayışına özenmemelidir (s. 406).

ÖAA ve TÜAS'ta Benzer Biçimde Bulunan Atasözleri

1.) DS: **ak geçi** Tiftik keçisi: *Ak geçiyi gören içi dolu yağ sanır.* (*Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır*: Bir şeyin dıştan görünüşüne bakarak içinin de öyle olduğunu sananlar aldanırlar (Aksoy, 1993a: 132)

→ TÜAS: *Ala keçiyi gören içi dolu yağ sanır*: Bir şeyin dış görünüşüne bakarak içinin de öyle olduğunu sananlar yanırlar (s. 126).

2.) DS: **altın eşik, altın yapı** Zengin evi: *Altın eşiğin, tahta eşiğe ihtiyacı var.* (*Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Altın eşik, gümüş eşiğe muhtaç olur:* Zenginliğe de iş başında olmaya da güvenilmemelidir. Gün gelir, zengin yoksullaşır; eskiden yoksul iken zengin olan kişiye muhtaç duruma düşer. İş başında bulunan da böyle (Aksoy, 1993a: 143).

→ TÜAS: *Altın eşik gümüş eşiğe muhtaç olur:* Yüksek değerde olan her şey önemsiz görünen nesnelerle değer kazanır. İnsanoğlu da varlığına güvenmemelidir. Kişi ne kadar zengin olursa olsun yoksullaşıp daha önceleri kendisinden aşağı gördüklerinin yardımına ihtiyaç duyabilir (s. 132).

3.) DS: **avcar (I) 2.** Tane: *Eşek hoşaftan ne anlar, suyunu içer avcarı kalır.* (İstanbul, Durlaz *Ereğli -Konya)

→ ÖAA: *Eşek hoşaftan ne anlar?* : Bilgisiz, görgüsüz kimse, ince, güzel şeylerin zevkine varamaz; değerini ölçemez (Aksoy, 1993a: 275).

→ TÜAS: *Eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer, tanesini bırakır):* Bilgisiz, görgüsüz kimse ince, güzel şeylerin zevkine varamaz, değerini ölçemez (s. 245).

4.) DS: **banlamak, bañlamak (I) 1.** Horoz ötmek: *Vakitsiz banlayan horozun başını kesmeli.* (-Kars, Van, Bitlis, *Varto -Muş, *Kilis -Gaziantep)

→ ÖAA: *Vakitsiz öten horozun başını keserler.* Her söz vaktinde ve yerinde söylenmelidir. Bir sözün, zamanı gelmeden söylenmesi, büyük zararlara yol açabilir. Bunun için, uygun olmayan zamanda aklına geleni söyleyen kişi cezalandırılır. Nasıl ki vakitsiz öten horoz, uğursuz sayılarak kesilir (Aksoy, 1993a: 459).

→ TÜAS: *Vakitsiz öten horozun başını keserler:* Her söz zamanı ve yeri geldiğinde söylenmelidir. Uygun olmayan zamanda aklına geleni söyleyen kişi önünde sonunda cezalandırılır veya zor bir duruma düşer (s. 475).

5.) DS: **bel kesmek** Dağ geçitlerinde yolcuların önüne geçip soygunculuk etmek: *Yol kes, bel kes., insaflı elden bırakma.* (*Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Dağda gez, belde gez insaflı elden bırakma:* Eşkıya dahi olsun insaflı ol (Aksoy, 1993a: 227).

→ TÜAS: *Dağda gez belde (veya bağda) gez; insaflı elden bırakma:* İnsan kim olursa olsun insaflı olmaktan vazgeçmemelidir (s. 202).

6.) DS: **dadını çiharmak** Zevkini tam duymak: *Her garı sakız çinner amma, Türkmen gızı dadını çiharır.* (*Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Herkes sakız çiğner ama (çıtlatamaz), Kürt (Çingene) kıızı tadını çıkarır:* Bir işi herkes yapar ama, meraklısı başka bir iştahla, tadını çıkararak ve herkesin dikkatini çekerek yapar (Aksoy, 1993a: 311).

→ TÜAS: *Herkes sakız çiğner ama Çingene kıızı tadını çıkarır:* Herkes işini severek yapmalıdır. Ancak severek yapılan iş insanı mutlu eder (s. 292).

7.) DS: **dalbazlamak 1.** Hiç bir şeyi beğenmemek, ince eleyip sık dokumak: *Çok dalbazlayan ya kele ya köre düşer.* (*Boyabat -Sinop); 8.) DS: **kındışlamak** Çok incelemek: *Çok kındışlayan ya kele düşer ya köre.* (Sinop)

→ ÖAA: *Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer:* Alacağı şeyi seçmekte titizlik gösteren kimse, çok kez istemediği, beğenmediği bir şeye düşer (Aksoy, 1993a: 230).

→ TÜAS: *Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer:* Evleneceği kişiyi seçmekte çok titizlik gösteren kimse, çoğu kez istemediği, beğenmediği bir kişiye düşer (s. 205).

9.) DS: **bandırkaç** Mürekkep kalem, kamış kalem: *Dandırkaç unutsa bandırkaç unutmaz.* (Balkande *Beyşehir -Konya)

→ ÖAA: *Âlim unutmuş, kalem unutmamış:* İnsan ne kadar bilgili olursa olsun, her şeyi aklında tutamaz, birçoklarını unuttur. Unutulmaması istenen şey, yazılmalıdır. Böylece yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa geçer. Herkes onu okur, birbirine anlatır.

→ TÜAS: *Âlim unutmuş, kalem unutmamış*: Bildiklerini yazıya geçirmeyen insan ne kadar bilgili olursa olsun gün gelir aklında tuttuklarını unutabilir. Yazıya geçirilen bilgi ise unutulmaz ve kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılır (s. 128).

10.) DS: darmış Gelin: *Kızım sana söylüyorum darmışım sen anla.* (Şabanözü *Polatlı -Ankara)

→ ÖAA: *Kızım sana söylüyorumu gelinim sen dinle (işit, anla)*: Düşüncelerimi, çok yakınım olan birisine söylüyorum. Ama maksadım bunları onun bilmesi değil, doğrudan doğruya kendisine söylemeyi uygun bulmadığım kimsenin bilmesidir. Çünkü sözlerimi ikisi birden dinlemektedir (Aksoy, 1993b: 933). [Aksoy deyim olarak değerlendirmiştir.]

→ TÜAS: *Kızım sana dedim (veya söylüyorum) gelinim sen anla (veya işit)*: Birisini hatasından veya eksikliğinden dolayı uyaracağımız zaman uyarıyı daha samimi olduklarımıza söyleriz. Böylece ortamdakilerin ima yollu söylenen sözden üstüne düşen payı almasını umarız (s. 365).

11.) DS: dırmak (II) Durgun akmak: *Suyun çağlayanından korkma dımıranından kork.* (Köşker - Kırşehir)

→ ÖAA: *Adamın yere bakanından, suyun sessiz (yavaş) akanından kork (Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork)*: Düşünce ve duygularını açığa vurmayan sessiz insan, yavaş yavaş akan suya benzer: Derin ve tehlikelidir (Aksoy, 1993a: 117).

→ TÜAS: *Adamın yere bakanından, suyun yavaş (veya sessiz) akanından kork*: Yavaş ve derinden akan suyun tehlikeli olması gibi niyetini açıkça ifade etmeyen, duygularını ve düşüncelerini dillendirmeyen insan da tehlikelidir (s. 114).

→ TÜAS: *Suyun duru (veya yavaş) akanından, insanın yere bakanından korkmalı (veya kork veya sakın)*: Duygu ve düşüncelerini açığa vurmayan, sessiz insan yavaş akan derin su gibi tehlikelidir (s. 443).

→ TÜAS: *Suyun imil imil akanından, insanın yere bakınından sakın*: Duygu ve düşüncelerini açığa vurmayan sessiz insan yavaş akan derin su gibi tehlikelidir (s. 443).

→ TÜAS: *Suyun sessizinden, insanın sözsüzünden korkmalı*: Duygu ve düşüncelerini açığa vurmayan sessiz insan yavaş akan derin su gibi tehlikelidir (s. 443).

12.) DS: gökceklik Güzellik: *Zorla gökceklik olmaz.* (*Karaman -Konya)

→ ÖAA: *Zorla güzellik olmaz*: Kişiye, beğenmediği şey zorla beğendirilemez (Aksoy, 1993a: 485).

→ TÜAS: *Zorla güzellik olmaz*: 1) Bir şey bir kişiye zorla beğendirilemez. 2) Zor kullanılarak insana bir iş yaptırılmaz (s. 507).

13.) DS: ırbasa Boş inancı olanlarca hastalığı iyi ettiğine inanılan büyü, kocakarı ilacı: *İrbasaya inanma, ırbasasız kalma.* (*Eğridir ve köyleri, *Sütçüler ve köyleri -Isparta)

→ ÖAA: *Fala inanma, falsız kalma*: Fal inanılacak şey değildir. Ancak kişi oyalanmak, yalan da olsa geleceği üzerine bir şeyler dinlemek ister. Bunu da hoş görmek gerekir (Aksoy, 1993a: 280).

→ TÜAS: *Fala inanma, falsız kalma*: Kişinin oyalanmak, yalan da olsa geleceği üzerine bir şeyler dinlemek isteğini hoş karşılamak gerekir (s. 251).

14.) DS: kıstır (II) Pantolon: *İt ayağına kıstır giyince kendini bey sandı.* (Kayısubak *Emet -Kütahya, Dalyan, *Bodrum, Niğde)

→ ÖAA: *Aptal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşı girerse yağ oldum sanır*: Görgüsüz kişi layık olmadığı bir iş başına geçerse, gerçekten değeri varmış gibi bir kuruntu gösterir (Aksoy, 1993a: 149).

→ TÜAS: *Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşı girince yağ oldum sanır*: Görmemiş bir kişi, rastlantı sonucunda hak etmediği konuma erişirse bu durum kendisinin hakkıymış gibi üstünlük taslar (s. 105).

15.) DS: kırç (I) 5. Ağaçların taze sürgünleri: *Deveye kırç lazım olursa boynunu uzatır.* (Bahçeli *Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır*: Kişi kendisine gerek olan şeyi elde etmek için yorgunluğa katlanmalıdır (Aksoy, 1993a: 239).

→ TÜAS: *Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır*: İnsan ihtiyacı olan şeyleri elde etmek için yorulmayı, sıkıntı çekmeyi göze almalıdır (s. 213).

16.) DS: **mayfalla** Sözde neden: *Ölüm için baş ağrısı mayfalla olur*. (Nuh -Afyon)

→ ÖAA: *Ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane*. (Bahanesiz ölüm olmaz): Kişi nasıl olsa ölür. Ama her ölüm bir nedene dayanır. Kimi ölümlerin nedeni olarak gösterilen şeyler ölüm sonucunu doğuracak şeyler olmaktan uzaktır. Bunlar bahanedir; asıl neden, kişinin yaşama süresinin sona ermiş olmasıdır (Aksoy, 1993a: 256).

→ TÜAS: *Ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane*: Kişi önünde sonunda ölür ama her ölüm bir nedene dayanır. Bazı ölümlerin nedeni olarak gösterilen şeyler ölüm sonucunu doğuracak şeyler olmaktan uzaktır. Bunlar bahanedir, asıl neden kişinin yaşama süresinin sona ermiş olmasıdır (s. 227).

17.) DS: **topak (II)** Kabuk: *Kestane topağından çıkmış topağını beğenmemiş*. (*Ünye -Ordu)

→ ÖAA: *Kestane (koz) kabuğundan çıkmış (da) kabuğunu beğenmemiş*: Kendisini yetiştiren, koruyan, bu duruma getiren o. Şimdi onu beğenmiyor (Aksoy, 1993b: 925). [Aksoy deyim olarak değerlendirmiştir.]

→ TÜAS: *Kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş*: Kimileri bir makam elde ettiğinde geçmişini varsa yaptığı hataları unutmak ister. Geçmişiyile ilgili bağlantılarını koparır (s. 360).

18.) DS: **üreğen** Ürüyen, havlayan (köpek için): *Üreğen köpek ısırılmaz*. (Bayat *Emirdağ -Afyon)

→ ÖAA: *Ürüyen köpek, ısırılmaz (kapmaz)*: Bağırıp çağırmakla başkalarını korkutmak isteyen kimseden, saldırı beklenmemelidir. Saldırıda bulunabilse gürültü, patırtıya başvurmaz (Aksoy, 1993a: 456).

→ TÜAS: *Ürüyen köpek ısırılmaz (veya kapmaz)*: Karşısındakini bağırıp çağırmakla korkutmaya çalışan kimse fiziksel bir saldırıda bulunmaz (s. 472).

19.) DS: **yerilmek** Küçümsenmek, gözden düşmek: *Yerilen yer tutar*. (Şabanözü *Polatlı -Ankara, Köşker -Kırşehir)

→ ÖAA: *Yerdiğin oğlan (küçük) yer tutar*: Bugün beğenmediğiniz, kendisinde yetenek bulmadığınız çocuğun, zamanla bilgisi, görgüsü artar; toplumda önemli bir yeri olur (Aksoy, 1993a: 474).

→ TÜAS: *Yerdiğin küçük (veya oğlan) yer tutar*: Bugün beğenmediğiniz, kendisinde yetenek bulmadığınız çocuğun zamanla bilgisi, görgüsü artar, toplumda önemli bir yeri olur (s. 493).

20.) DS: **yeten (II)** Süresi dolan, günü gelen (kimse): *Yatan ölmez yeten ölür*. (*Bayburt -Gümüşhane)

→ ÖAA: *Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür*: bk. “Yatan ölmez, eceli yeten ölür.” (Aksoy, 1993a: 303).

→ ÖAA: *Yatan (hasta yatan) ölmez, eceli yeten ölür*: Hasta yatan, eceli gelmemişse ölmez de, sapasağlam biri, eceli gelmişse gezip dolaşırken ölüverir (Aksoy, 1993a: 469).

→ TÜAS: *Yatan ölmez, eceli yeten ölür*: Hasta olan eceli gelmemişse ölmez. Sapasağlam kişi ise eceli gelmişse ölüverir. Bu yüzden hasta olan mı, iyi olan mı ölecek hiçbir zaman bilinmez. Kişinin alın yazısı önemlidir (s. 488).

21.) DS: **yıl var** Kimi yıl, olur ki: *Yıl var ayı besler, ay var yılı*. (*Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Ay (gün) var yılı besler, yıl var ayı (günü) beslemez*: Öyle zaman olur ki bir aylık kazanç, insanı bir yıl geçindirir. Öyle zaman da olur ki bir yıllık kazanç, bir ay geçindirmeye yetmez (Aksoy, 1993a: 169).

→ ÖAA: *Gün var yılı besler, yıl var günü beslemez*: bk. “Ay var yılı besler...” (Aksoy, 1993a: 296).

→ TÜAS: *Ay var yılı besler, yıl var ayı beslemez*: Kazancın sürekliliği olmaz, bazen az bazen çok olabilir. İnsanın bazen bir aylık kazancı bir yıllık giderini karşılar, bazen de bir yıllık kazancı bir aylık giderine yetmez (s. 146).

Yalnızca BAAD’da Benzer Biçimde Bulunan Atasözleri

1.) DS: **alımı aldırma** Güzellik ve gençliğini kaybetmek: *Alımı aldurdum, gülümü soldurdum*. (*Bor -Niğde)

→ BAAD: *Alımı aldım, morumu soldurdum.* (*Silifke -İçel) (s. 245)

2.) DS: **bayımak (I)** Zengin olmak: *Cingan göçmeyince bayımaz.* (Kastamonu, -Yozgat, Ankara, *Silifke, *Anamur -İçel)

→ BAAD: *Çingene göçünce bayımaz.* (*Silifke -İçel) (s. 78)

3.) DS: **çem (I)** 3. Karamuk ve benzeri bodur ağaçların bulunduğu yer: *Çem çakalsız olmaz.* (*Kangal -Sivas, Kerkük)

→ BAAD: *Çam, çalısız olmaz.* (Kerkük -Irak) (s. 76)

4.) DS: **dem (III)** Neşe, gönül hoşluğu, keyf: *Gam da geçer dem de geçer.* (*İğdir -Kars, *Bor -Niğde)

→ BAAD: *“Dem” derler, bu da geçer; “gam” derler, bu da geçer.* (Isparta) (s. 88)

5.) DS: **düşüneklü** Akıllıca, düşünerek: *Düşüneklü iş yapan pişman olmaz.* (Samsun)

→ BAAD: *Düşüne düşüne iş görmeli.* (Çırakman -Samsun) (s. 100)

6.) DS: **müddeber** Önemli, değerli: *Herkesin çocuğu kendine müddeberdir.* (Ziyere -Amasya)

→ BAAD: *Herkesin balası özüne makul.* (*Polatlı -Ankara) (s. 135)

7.) DS: **örtük yüz** Yazgısı kötü, düşkün: *Örtük yüzün dostu da yarı da olmaz.* (Uluşiran *Şiran Gümüşhane)

→ BAAD: *Örtük yüzün dostu olmaz.* (Hacıılyas *Koyulhisar -Sivas) (s. 192)

BAAD, ÖAA veya TÜAS'ta Eşdeğer Biçimde Bulunan Atasözleri

1.) DS: **ağmak (I)** 10. Yükselmek, yukarı çıkmak: *Gönülsüz namaz, göklere ağmaz.* (İncesu, *Dinar -Afyon Karahisar, *Eşme çevresi -Uşak, Körküler *Yalvaç, *Gelendost köyleri, Yassıvıran *Senirkent, Senir, Y. Bademli *Şarki Karaağaç, Sübüova, Yakaköy, -Isparta, Çandır, Karamanlı, *Tefenni, Örencik, Kayadibi *Yeşilova -Burdur, Kelekçi *Acıpayam ve köyleri, Ekse, Dedeköyü *Çal, Çıtak, Bulkaz *Çivril, *Buldan ve köyleri, *Sarayköy köyleri, Honaz -Denizli, Eğridere *Kuyucak, Sürez *Bozdoğan -Aydın, Tepeköy *Torbalı, İncecikler, Bölcek *Bergama -İzmir, Minnetler *İvrindi -Balıkesir, Yenice *Emet, -Kütahya, *Sivrihisar, Bozan -Eskişehir, -Bolu, *İnebolu köyleri -Kastamonu, *Çerkeş, -Çankırı, -Çorum, İnallı, *Ayancık -Sinop, *Bafra -Samsun, *Merzifon ve köyleri -Amasya, *Zile -Tokat, *Mesudiye köyleri, Danışman, *Fatsa, Uzunmusa -Ordu. -Trabzon, -Elâzığ, *Halfeti, -Urfa, *Gürün -Sivas, Küçükboynul -Yozgat, *Ayaş -Ankara, Sarılar *Avanos -Kırşehir, *Ulukışla, *Bor -Niğde, Amuva, Sarıvadi, *Ermenek, Engili *Akşehir, -Konya, *Kadirli, *Karaisalı -Adana, *Anamur, Tekeler, *Silifke, -İçel köyleri, Karadere *Gündoğmuş, *Akseki, Sidek *Kaş, Güzelsu *Elmalı, *Gazipaşa köyleri -Antalya, Gölcük -Muğla, -Edirne)

→ ÖAA: *Gönülsüz namaz göğe (göklere) ağmaz:* İçten gelen bir duygu ile kılınmayan namaz kabuz olunmaz. Bunun gibi, isteksiz yapılan işten hayır gelmez (Aksoy, 1993a: 291).

→ TÜAS: *Gönülsüz namaz göğe ağmaz:* İstemeden yapılan iş başarılı bir sonuca ulaşmaz (s. 262).

2.) DS: **ağsamak** 5. Eğilmek, meyil göstermek: *At görür ağsar, su görür susar.* (Samsun, *Zile ve çevresi -Tokat, *Bor -Niğde, *Elmalı -Antalya)

→ TÜAS: *At görür aksar, su görür susar:* Meraklı kimse öğrenmek istediği bilgiye ulaşabilmek için her yola başvurur, her kılığa girer (s. 142).

3.) DS: **anık (II)** Hazır, mevcut, var: *Hazıra anık, pişmişe konuk.* (*Silifke -İçel, Pendik, *Kartal -İstanbul, -Sinop ve çevresi)

→ BAAD: *Hazıra hanık, pişmişe konuk.* (Gaziantep, Çankırı) (s. 345)

4.) DS: **damınan** Dam dolusu: *Damınan gatık tükenir, damlayan tükenmez.* (*Bor -Niğde)

→ BAAD: *Damla katık tükenir, damla (-yan) katık tükenmez.* (*Bor -Niğde) (s. 84)

5.) DS: **daş** olmak Sertleşmek, metin olmak: *Daş ol da baş yar.* (*Bor -Niğde)

→ BAAD: *Taş ol da baş yar.* (Van, Çankırı, *Gemerek -Sivas, *Küre -Kastamonu) (s. 208)

→ TÜAS: *Taş ol da baş yar:* Bir işin ucundan tutup başarılı ol. Ben başka bir şey istemiyorum (s. 452).

6.) DS: **erinmek 1.** Çekinmek: *Çağrıldığı yerden erinme, çağrılmadığı yerde görünme.* (Bölceagaç *Manyas Balıkesir)

→ ÖAA: *Çağrılan (çağrıldığı) yere erinme, çağrılmayan (çağrılmadığı) yere görünme. (Çağrıldığı yere git, ar eyleme; çağrılmadığı yere gidip yerini dar eyleme):* Kişi, çağrıldığı yere gitmelidir. Bu, en azından bir nezaket gereğidir; ödev de olabilir. Çağrılmadığı yere gitmemelidir. Gitmek, yüzüzlük ve arsızlık olur. krş. “Davetsiz gelen döşeksiz oturur.” (Aksoy, 1993a: 215).

→ TÜAS: *Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme:* Toplum içerisindeki sosyal ilişkiler oldukça önemlidir. Bu sebeple yapılan davetlere çok önemli bir sebep yoksa nezaket gereği olarak gidilmelidir. Gitmekle kişi nazikliğini ve inceliğini göstermiş olur. Geleneğimize göre çağrılmadığı yere gitmek ise terbiyesizlik ve yüzüzlüktür. Bu nedenle çağrılmayan yere de gidilmemelidir (s. 191).

7.) DS: **kığışdamak (II)** Yerli yersiz konuşmak: *Soğan kabuğundan kaynana olsa kığıştar.* (*Bor - Niğde)

→ BAAD: *Soğan kabuğundan kaynana olsa kığıştar.* (*Bor -Niğde) (s. 201)

8.) DS: **küsküç 1.** Ağaç ya da demir sopa (havuç, çiğdem vb. çıkarmakta kullanılır): *Her zaman çiğdem çıkmaz bazan da küsküç kırılır.* (Çığı *Dinar -Afyon, Tokat -Eskişehir, Urfa, Gaziantep, Maraş, *Keskin -Ankara, Kırşehir)

→ BAAD: *Her zaman çiğdem çıkmaz, bazen de küsküç kırılır.* (Gaziantep) (s. 137)

→ ÖAA: *Her zaman çiğdem çıkmaz; bazen de küsküç kırılır:* Girişilen işlerden her zaman olumlu sonuç alınamaz. Kimileyin olumsuz durumlar başarıya engel olur (Aksoy, 1993a: 313).

9.) DS: **ökmek (II)** Onmak: *İli yiye ökmüş, kendini yiye çökmüş.* (*Bor -Niğde)

→ BAAD: *Eli yiye lökmüş, kendini yiye çökmüş.* (*Bor -Niğde) (s. 109)

10.) DS: **ummadık** Yaptığı iş ve davranış kendisinden beklenmeyen (şey, kişi için): *Ummadık taş baş yarar.* (*Merzifon -Amasya, Hacılyas *Koyulhisar -Sivas, *Bor -Niğde)

→ ÖAA: *Ummadığın taş baş yarar:* Elinden bir iş gelmez sandığımız kişi, kendisinden umulmayan önemli işler yapabilir (Aksoy, 1993a: 313).

→ TÜAS: *Ummadığın taş baş yarar:* 1.) Küçük veya önemsiz şeyler de çoğu kez büyük etkiler yapabilir 2.) Elinden bir şey gelmez sanılan kişi kendisinden beklenilmeyen önemli işler yapabilir (s. 466).

Değerlendirme ve Sonuç

1) DS’de 172 adet atasözü nitelikli tanık belirlenmiştir. Bu tanıkların 115’i BAAD, ÖAA ve TÜAS’ta benzer veya eşdeğer olarak bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu atasözleri başta BAAD’a olmak üzere ÖAA, TÜAS ve benzeri atasözü sözlüklerine doğrudan doğruya katkı olarak eklenebilir.

2) DS’de belirlenen atasözü nitelikli tanıkların 47 adedinin benzer biçimlerde atasözü sözlüklerinde var olduğu belirlenmiştir:

→ 18 atasözünün BAAD, ÖAA ve TÜAS’ta olmak üzere her üç sözlükte de benzer biçiminin olduğu belirlenmiştir (bk. 2.2.1.). Bu atasözlerinin her üç sözlükte de benzer biçimlerinin bulunması, bir başka deyişle değişkelerinin / varyantlarının çalışma konusuna dâhil edilen tüm sözlüklerde yer edinebilmiş olması, bu atasözlerinin hem Türkiye Türkçesi ağızlarında hem Ölçünlü Türkiye Türkçesinde yaygın kullanıldığını gösterir.

→ 1 atasözünün BAAD ve TÜAS’ta benzer biçimde bulunduğu belirlenmiştir (bk. 2.2.2.). ÖAA dışında diğer atasözü sözlüklerinde benzer biçimleri bulunan bu bir atasözü için de, hem Türkiye Türkçesi ağızlarında hem Ölçünlü Türkiye Türkçesinde yaygın kullanılan atasözlerinden olabileceği söylenebilir.

→ 21 atasözünün ÖAA ve TÜAS’ta benzer biçimde bulunduğu belirlenmiştir (bk. 2.2.3.). Bu atasözlerinin BAAD’da benzer biçimlerinin bulunmaması, daha çok Ölçünlü Türkiye Türkçesinde yaygın kullanılan atasözleri oldukları sonucunu gösterir.

→ 7 atasözünün yalnızca BAAD’da benzer biçimde bulunduğu belirlenmiştir (bk. 2.2.4.). Bu atasözlerinin ÖAA ve TŪAS’ta benzer biçimlerinin bulunmaması, daha çok Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın kullanılan atasözleri oldukları sonucunu gösterir.

DS’deki, atasözü sözlüklerinde benzer biçimleri bulunan bu 47 atasözü, atasözü sözlüklerine değişke / varyant katkı olarak eklenebilir.

3) DS’de belirlenen atasözü nitelikli tanıkların 10 adedinin ise BAAD, ÖAA veya TŪAS’ta eşdeğer biçimde var olduğu belirlenmiştir (bk. 2.3.). Eşdeğer atasözleri bir veya birden çok atasözü sözlüğünde ortaklaşa bulunabilmektedir. Dolayısıyla bir veya iki atasözü sözlüğünde eşdeğer biçimde belirlenmeyen bir atasözü, belirlenmeyen ilgili atasözü sözlüğüne katkı olarak eklenebilir. Şu tablo ile gösterilebilir:

Tablo 1: Eşdeğer biçim içeren (+) ve içermeyen (×) atasözü sözlükleri.

DS	BAAD	ÖAA	TŪAS
1+	+	×	×
2+	×	+	+
3+	×	×	+
4+	+	×	×
5+	+	×	+
6+	×	+	+
7+	+	×	×
8+	+	+	×
9+	+	×	×
10+	×	+	+

4) DS’deki tanıklarda belirlenen atasözleri, bu sözlükteki madde başlarına tanık olduğu için derleme yeri olarak birden fazla yer ile karşılaşılabilir. Dolayısıyla tanıklarda belirlenen atasözlerinin nereden derlenmiş olduğuna ilişkin çıkarım yapmak güçleşmektedir. Buna karşın derleme yeri tek olan sözlerde tanık olan atasözlerinin nereden derlenmiş olduğu belirlenebilmektedir.

5) DS’deki atasözlerinde derleme yeri bakımından en çok “*Bor –Niğde” (42 atasözünde *Bor –Niğde, 4 atasözünde Niğde) öne çıkmaktadır. Buna göre, DS’ye en çok Niğde’den tanık olarak atasözü girmiş olduğu veya Niğde yöresinde atasözü kullanımının yaygın olduğu düşünülebilir.

6) DS’de belirlenen 172 atasözünden 31’i BAAD’da benzer veya eşdeğer olarak bulunur (26 benzer, 5 eşdeğer: bk. 2.2.1.; 2.2.2.; 2.2.4.; 2.3.). DS’deki gibi derleme yerlerinin belirli olduğu BAAD adlı sözlükteki atasözleriyle, benzer veya eşdeğer olduğu belirlenen atasözleri arasında derleme yeri bakımından tam bir koşutluk görülmez. Şöyle ki, BAAD’da benzeri veya eşdeğeri bulunan 31 atasözünden 13’ü derleme yeri bakımından koşutluk gösterirken 18’i koşut değildir. Bununla birlikte sınırlı bir oranda (%42) koşutluktan söz edilebilir. Bundan yola çıkarak, derleme yerlerinin belirli olduğu her iki kaynak için de katkı, ekleme, düzenleme ve benzeri incelemelerle derleme yerlerindeki niceliğin / çeşitliliğin artabileceği söylenebilir.

7) DS’deki tanıklarda belirlenen atasözlerinden dördü BAAD veya TŪAS’ta atasözü olarak yer almasına rağmen ÖAA’da deyim olarak değerlendirilmiştir (bk. 2.2.1. : 4 ve 8; 2.2.3. : 10 ve 17).

8) DS’de Türkiye dışında Türklerin yaşadığı yerleşim yerlerinden de derlenmiş üç atasözü belirlenmiştir (bk. 2.1. : 17 -Kerkük-, 51 Lefkoşa -Kıbrıs; 2.2.4. : 8 -Kerkük).

9) DS’de, Türkiye’den derlenmiş olmasına rağmen kimi diğer çağdaş Türk dillerinde kullanılan bir atasözü belirlenmiştir: *Balah karga bal yemez.* (*Erciş -Van). BAAD, ÖAA ve TŪAS’ta bulunmayan atasözleri içerisinde yer alan (bk. 2.1. : 11) bu atasözü, Azerbaycan sahası atasözlerinde “*Balah qarğaya pay düşmez.*” (Öztürk, 1993: 38) ve “*Balah qarğa bal yeməz.*” / “*Balah qarğaya yem yoxdu.*” (Atalar

Sözü, 2004: 49) biçimleriyle; Özbek Türkçesi atasözlerinde *Bâlâlik qarʻagâ dâñ tegmäs*. “Yavrusu olan kargaya yem kalmaz.” (Öz, 2000: 131) biçimiyle kaydedilmiştir. Atasözünün DS’deki kaydedildiği yerin de Azerbaycan coğrafyasına yakınlığı ve bu yerdeki nüfusun yoğunlukla Azerbaycan Türkleri olması, bu atasözünün DS’ye Azerbaycan Türkçesinden girmiş olabileceğini düşündürür.

Kısaltmalar ve İşaretler

BAAD : *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*

bk. : Bakınız

DS : *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*

é : Kapalı e (DS I A-B, 2009: XVII)

krş. : Karşılaştırınız

ñ : Geniz n’si (DS I A-B, 2009: XVII)

ÖAA : Ömer Asım Aksoy - *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*

s. : Sayfa

TDK : Türk Dil Kurumu

TÜAS : *Türk Atasözleri Sözlüğü* (TDK)

vd. : ve diğerleri

Kaynaklar

Akalın, Ş. H. & Aksu, B. T. & Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1952). Atasözleri ve Deyimler Hakkında II. *Türk Dili. Cilt 2, Sayı 15*, s. 154-161.

Aksoy, Ö. A. (1993a). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü - 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Aksoy, Ö. A. (1993b). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü - 2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Atalar Sözü (2004). (Düzenleme ve ön söz: Cəlal Bəydili -Məmmədov-). Bakı: Öndər Nəşriyyat.

BAAD: *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (2016). (Yayına hazırlayan: Mustafa S. Kaçalın). Ankara: TDK Yayınları.

Demir, N. (1999). Ağız Sözlükçülüğü. *Kebikeç*, 7-8, s. 67-75.

DS: *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I - VI* (2009). Ankara: TDK Yayınları.

Öz, A. (2000). Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (9), s. 114-159.

Öztürk, G. (1993). Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin - Tercüme - İndeks). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul.

Tan, N. (2020). Türkiye’de Genel Atasözü ve Deyim Sözlüklerinde Anlam Verme Çalışmalarına Toplu Bir Bakış. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi* (50), s. 257-296.

Torun Öğretmen, Y. (2024). A Maddesi Özelinde Tanıklama ve Tanık Cümleler Açısından Derleme Sözlüğü. *Cumhuriyetimizin 100. Yılında 6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (5-7 Ekim 2023). s. 1271-1288. Ankara: TDK Yayınları.

Genel Ağ Kaynakları

Tahiroğlu, B. T. (2023). *Derleme Sözlüğü Veri Tabanı Yazılımı*. (<https://derleme.shakalin.net> adresinden 09/12/2024 tarihinde erişildi).

https://derleme.shakalin.net/soz_list.php (09/12/2024 tarihinde erişildi.)

<https://www.shakalin.net/derleme-sozlugu-vt/> (09/12/2024 tarihinde erişildi.)

<https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/> (09/12/2024 tarihinde erişildi.)